

مبانی رفتار انسان از دیدگاه اسلام

نویسندگان: دکتر عبدالله جاسبی
محسن محمد نوربخش لنگرودی

نمای عشق را ساز است آدم

گشاید راز و خود راز است آدم

اقبال لاهوری

چکیده

در این مقاله مبانی رفتار انسان به عنوان یکی از مباحث مهم مدیریت رفتار سازمانی از سه دیدگاه متفاوت مورد بررسی قرار گرفته است. نخست دیدگاهی که جنبه‌های غیراکتسابی را مبنای رفتار انسان می‌داند توضیح داده شده و سپس دیدگاهی که از نقطه نظر عوامل اکتسابی سعی در تبیین رفتار دارد به بحث کشیده شده است و آنگاه با استفاده از آیات و احادیث در بررسی عوامل مؤثر بر رفتار و به وجود آورنده آن (به تفسیر قرآنی آن، شا کله^۱) پرداخته شده و عواملی همچون نیت، مذهب و خلق و خوی انسانی در این زمینه تبیین گردیده و سپس در مورد عواملی همچون فطرت، اختیار، و محیط که بر عوامل فوق تأثیر می‌گذارد توضیح داده شده و در پایان با استفاده از مطالب فوق مدلی که مبانی رفتار انسان را از دیدگاه اسلام تبیین نماید ارائه گردیده است. در این مدل عواملی همچون نیت، مذهب، خلق و خوی انسان که به طور مستقیم بر روی شا کله تأثیر دارند خود متأثر از عوامل دیگری مانند محیط، فطرت، اختیار و نیاز قلمداد گردیده است. در این مدل مراد از محیط، هم جنبه‌ها و نیروهای جانی فرد و هر آنچه که او را احاطه می‌کند، و هم مفهوم درونی محیط و آنچه در ارتباط با «طرز تلقی» فرد نسبت به محیط است مد نظر قرار گرفته است. در مدل ارائه شده تمامی عوامل فوق چه به طور مستقیم و چه به طور غیرمستقیم بر شا کله فرد مؤثر بوده و شا کله به عنوان عامل موجد و اساسی رفتار، مبنای رفتار انسان را از دیدگاه اسلام شکل می‌بخشد.

۱- شا کله به معنای قرآنی آن همان شخصیت است

مقدمه

وَنَزَّلَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا. وَإِذْ أُنعَمْنَا عَلَى الْبَنِي إِسْرَائِيلَ وَأَوْفَقْنَا لَهُمْ فِي دَلْوَاهِمَا لَمَّا كَانَتْ هِيَ عَنقَابًا غَالِبِيَةً. وَإِذْ نَادَىٰ مُوسَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَأْسُوفٌ وَإِنِّي أَخَافُ أَن يُبَدِّلَ دِينِي أَوْ يُسَبِّحَ بِدِينِ آلِهِ أَهْلَ عَادٍ وَعَادٍ أَنفُسُهُمْ فَشَقَّ قُلُوبَهُمْ ثَمَانِينَ يَوْمًا. وَإِذْ نَادَىٰ نُونُ رَبَّهُ حِينَ بَدَأَ فِي بَطْنِ الْحُوتِ وَأَوْفَىٰ بَرِيَّةً مَّجْمُوعًا لَّيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ سَأَلْنَاهُ جُنَادَ مُدَايِنَ فَوَجَدْنَا عَلَيْهِمُ الْقُرْبَانَ وَمَا جَادُوا فِيهِ إِلَّا فِي سَبْتٍ وَسَبْعٍ إِذْ يُسَبِّحُونَ أَصْحَابَ الْعَرْشِ الْأَعْلَىٰ. وَإِذْ نَادَىٰ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ وَإِنِّي لَمِّن ذُرِّيَّتِكُمْ أَفَلَا يَتَّقُونَ. وَإِذْ نَادَىٰ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ سُبْحَانَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الْمُتَكَلِّمِينَ. وَإِذْ نَادَىٰ هَارُونَ أَخَاهُ رَبِّهِ إِنِّي أَخَذْتُ مِنَ اللَّهِ عَهْدًا فَتُؤْتِنِي أَهْلَ عَادٍ مَّا يَكْفِيكَمْ. وَإِذْ نَادَىٰ هَارُونَ أَخَاهُ رَبِّهِ إِنِّي أَخَذْتُ مِنَ اللَّهِ عَهْدًا فَتُؤْتِنِي أَهْلَ عَادٍ مَّا يَكْفِيكَمْ. وَإِذْ نَادَىٰ هَارُونَ أَخَاهُ رَبِّهِ إِنِّي أَخَذْتُ مِنَ اللَّهِ عَهْدًا فَتُؤْتِنِي أَهْلَ عَادٍ مَّا يَكْفِيكَمْ. وَإِذْ نَادَىٰ هَارُونَ أَخَاهُ رَبِّهِ إِنِّي أَخَذْتُ مِنَ اللَّهِ عَهْدًا فَتُؤْتِنِي أَهْلَ عَادٍ مَّا يَكْفِيكَمْ.

و ما آنچه از قرآن فرستیم شفاى دل و رحمت الهى براى اهل ايمان است و (ليكن) كافران را به جز زيان چيزى نخواهد افزود و ما هرگاه به انسان نعمتى عطا كرديم (كفران كرد و) رو بگردانيد و دورى جست و هرگاه شر و بلايى به او روى آورد به كلى از خداى مهربان مأيوس و نااميد شد. بگو كه هر كس برحسب شاكله خود عمل مى كند. خداى شما به كسى كه راهش از هدايت بيشترى برخوردار است، داناتر است.

اجزای تشکیل دهنده شاكله و عوامل مؤثر بر آن را با استفاده از آیات قرآنى و احادیث و روایات معصومین (ع) به بحث خواهیم گذاشت.

اساسی ترین و ابتدایی ترین بحثی که در مورد رفتار انسان می توان ارائه نمود این است که آیا رفتار فرد جنبه موروثی دارد و یا منشأ اکتسابی (محیطی) است که مبنای رفتار انسان را شکل می بخشد. در ادامه این بحث دیدگاه های مختلف را در این زمینه بررسی می کنیم.

مبانی رفتار انسان

۱- رفتار انسان جنبه ارثی دارد

مقصود از ارث در علوم رفتاری مجموع عواملی است که به هنگام تشکیل جنین وجود دارد. این

یکی از شاخه های مهم مدیریت که به بررسی رفتار انسان می پردازد مدیریت رفتار سازمانی است تا از این رهگذر به اثر بخشی و بهبود سازمان کمک نماید. عنصر اساسی که مورد بحث این رشته قرار می گیرد انسان و رفتار اوست. انسان به عنوان شاهکار عالم خلقت با تمام تعارض ها، تقابلهای، پیچیدگی ها، تعامل ها، پستیها، بلندیها، فرازها و فرودها به بحث و بررسی کشیده می شود و سعی می گردد که چگونگی رفتار این موجود متفاوت با دیگر موجودات تبیین گردد و سپس رفتار او پیش بینی و در این راستا با به کارگیری عوامل مؤثر و موجود رفتار او در جهت اهداف سازمان هدایت گردد. این در حالی است که به نظر می رسد خردنگری دیدگاه های حاکم بر علم مدیریت رفتار سازمانی (و مالا دانش مدیریت) در مورد شناخت و بررسی انسان - با تمامی تلاش های روزافزون و مداوم آن - و قلمفرسایی های متفکران و دانشمندان که در این زمینه معروض گردیده گاه آنچنان با یکدیگر متضاد است که نه تنها قابل جمع نمی باشند بلکه آدمی را به سرگردانی و حیرت نیز می کشاند. در این مقاله با بررسی دیدگاه های متفاوت در مورد رفتار انسان و آنگاه بررسی مبانی رفتار انسان از دیدگاه اسلام به بحث در این زمینه خواهیم پرداخت. در بخش بررسی دیدگاه اسلام از رفتار انسان با این فرض که رفتار انسان براساس شاكله (شخصیت) صورت می پذیرد بر مبنای سوره شریفه اسری آیات ۸۲ تا ۸۴

اولیه این تفکر با تلاش‌های دانشمندان که می‌کوشیدند تا رفتار اجتماعی حیوانات، به‌ویژه حشرات را بررسی نمایند پدید آمد و در نهایت به پدید آمدن رشته‌ای به نام بیولوژیکی اجتماعی انجامید که به بررسی ساختار اجتماعی، قشرهای اجتماعی و ارتباطات و فیزیولوژی که منشأ این رفتارها یا تغییرات اجتماعی حشرات بود می‌پردازد و در این رهگذر دامنه بحث را به موضوع انسان می‌کشاند و این چنین استدلال می‌نماید که اگر آگاهانه بتوان ساختار ژن را در جامعه کنترل کرد، می‌توان نمره آزمون استعداد تحصیلی را بالا برد و همچنین کارگرانی به وجود آورد که از انگیزش درونی بالایی برخوردار باشند^۲. به نظر می‌رسد نقطه نظرات این دیدگاه از نظرات زیگموند فروید روانشناس و روان‌پزشک اتریشی و پدر علم روانشناسی نشأت گرفته است. فروید در تعریف ارگانیزم آدمی به غرایز اشاره می‌کند و آنها را دسته‌ای از انگیزه‌های درونی می‌داند که با آدمی به دنیا می‌آید و هدفشان رفع نیازهای حساس موجود زنده است. به نظر فروید غریزه دو جنبه دارد: بدنی و روانی، جنبه بدنی تحریکی است که نامش احتیاج یا نیاز است جنبه روانی که حاصل از آن تحریک است، میل به از میان بردن آن دارد. همین میل است که انگیزه رفتار آدمی می‌شود. وقتی آدم گرسنه یا تشنه میل به خوردن یا آشامیدن پیدا می‌کند برای ارضای این

نگرش معتقد است که رفتار انسان براساس این مجموع عوامل شکل می‌گیرد و برای مطالعه رفتار وی بایستی به ساختار ژنتیکی فرد توجه شود. بر مبنای این دیدگاه رفتار انسان جنبه فیزیولوژیک دارد و برخاسته از بنیادهای صرفاً زیستی او است. آنچه موجب رفتار انسان می‌باشد نیازهای متشعب از ساختار ژنتیک و بیولوژیک اوست. رفتار انسان بر مبنای شخصیت وی شکل می‌گیرد و پدید می‌آید و شخصیت به‌عنوان اصلی‌ترین و اساسی‌ترین عامل به وجود آورنده رفتار از خاستگاه‌های ژنتیک و بیولوژیک شکل می‌یابد.

این دیدگاه چنین استدلال می‌نماید که انسان با ضمیری که چون لوحی ساده و نانوشته است پا به عرصه وجود نمی‌گذارد. رفتار انسان بازتاب یا واکنشی از محیط وی نیست. این دیدگاه که از علم زیست‌شناسی نشأت گرفته است، چنین بیان می‌دارد که رفتار اجتماعی، منشأ بیولوژیکی دارد و تحقیق روی رفتار انسانی به کارهای دانشمندان علوم اجتماعی محدود نمی‌شود و از آن فراتر می‌رود و بخش مهمی از رفتارهای انسانی (یعنی نوع سازمانی که افراد به وجود می‌آورند، کارهایی را که انجام می‌دهند و حتی شیوه اندیشیدن آنان) نتیجه تکامل پایه‌پای فرهنگی - ژنتیکی است و ساختار ژنتیکی باعث می‌شود که افراد نوع خاصی از فرهنگ را به وجود آورند. در حالی که فرهنگ هم به نوبه خود روی ژن اثر می‌گذارد. ریشه‌های

۲- استیفن . بی. رابینز، مدیریت رفتار سازمانی، ترجمه: علی پارسایان و سیدمحمد اعرابی، (تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۷۴) جلد

میل به حرکت درآید و به جستجوی خوردنی و آشامیدنی می‌پردازد. به اعتقاد وی غرایز فقط باعث رفتار نمی‌شوند بلکه جهت رفتار را نیز تعیین می‌کنند^۳ و در یک کلام، این دسته نظریات پایه زیستی را اساس شخصیت آدمی تلقی می‌کنند، اجباراً انسان را در سطح حیوان قرار می‌دهند و برای توضیح رفتار او از آنچه در رفتار حیوانات مشاهده می‌کنند استفاده می‌کنند.^۴

۲- مبنای رفتار انسان محیط است

این دیدگاه برخلاف دیدگاه اول رفتار انسان را متأثر از محیط می‌داند. نگرش افراد، رضایت شغلی، شخصیت، ادراک، انگیزش، یادگیری، طراحی، رهبری، ارتباطات و پویایی گروه ... همه و همه در محیط شکل می‌گیرند و از محیط تأثیر می‌پذیرند و به عبارتی محیط شاکله رفتار انسانی است. به نظر می‌رسد که این نگرش، دیدگاه غالب در علوم اجتماعی و مدیریت باشد. قریب به اتفاق دانشمندان علوم رفتاری و مدیریت در نظریه پردازی‌های گوناگون خویش در مورد پیش‌بینی و تبیین رفتار انسان به عنوان یک پیش فرض از این دیدگاه به مسایل فرا روی خویش نظر می‌افکنند. واتسن روانشناس آمریکایی^۵، بنیانگذار مکتب

رفتارگرایی^۶ اعتقاد دارد که نقش تجارب محیطی و یادگیری در رشد و تکامل بسیار مهم‌تر و بیشتر از عامل تکوین یا وراثت است. این دانشمند، علوم رفتاری را همانند سایر رشته‌های علوم طبیعی یک علم عینی می‌دانست که برای پیش‌بینی و کنترل رفتار انسان می‌کوشد. وی بیشتر تحت تأثیر عقاید و یافته‌های پاولوف^۷ فیزیولوژیست روسی قرار گرفته بود که اعمال انسان را یک سری انعکاس‌ها و یا بازتاب‌های شرطی می‌دانست. واتسن انعکاس‌های کودک نوزاد را مورد بررسی قرار داد و تئوری رشد و تکامل عاطفی مبتنی بر سه انعکاس طبیعی با غیرشرطی، ترس، خشم و محبت را مطرح کرد و نشان داد که چگونه یادگیری می‌تواند آنها را به صورت شرطی یا مشروط درآورد.

تحقیقات - مخصوصاً آزمایشگاهی - واتسن تأثیر عمیقی در افکار دانشمندان معاصر گذاشت و بیشتر آنان روش‌های او را سرمشق مطالعات و تحقیقات خود قرار دادند و بدین ترتیب روش مطالعه رشد و تکامل کودک از صورت ذهنی به صورت عینی و علمی درآمد. مکتب رفتارگرایی مکتبی است متأثر از عقاید پاولوف که به شناخت رفتار مشهود و محسوس موجود زنده می‌پردازد^۸. رفتارگرایان تحت تأثیر تئوری‌های یادگیری

۳- علی اکبر سیاسی، نظریه‌های مربوط به شخصیت، (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۷) ص ۲۵

۴- دکتر علی شریعتمداری، تعلیم و تربیت اسلامی، (تهران: امیرکبیر ۱۳۶۷) ص ۲۸ و ۲۷

5- John brodus watson(۱۸۱۸-۱۹۱۸)

6- Behaviorism

7- Tvan.p.pavlov (۱۸۴۹-۱۹۳۶)

۸- جعفر شعاری‌نژاد، روانشناسی رشد، (تهران: مؤسسه اطلاعات، ۱۳۷۰)، ص ۳۷.

خودداری می‌کند تا مجازات نشود.^{۱۲} اسکینر^{۱۳} دیگر دانشمند علوم رفتاری و از بنیان‌گذاران معروف و مهم رفتارگرایی نو^{۱۴} است که یادگیری را عامل رشد و تکامل انسان می‌داند و این جز در محیط انجام نمی‌گیرد. بنابراین این محیط است که شخص را می‌سازد و یا انسان را انسان می‌کند. اسکینر آزمایش‌های متعدد متنوعی درباره یادگیری در حیوان و انسان انجام داد و او نیز همانند پائولوف و واتسن و ثورندایک به این نتیجه رسید که یادگیری - در هر نوعی که باشد - عبارت است از برقراری ارتباط بین محرک^{۱۵} و پاسخ^{۱۶} و این ارتباط به وسیله همراه ساختن پاسخ با یک محرک قوی تقویت می‌شود. اسکینر که از جمله چهره‌های بسیار مهم و با نفوذ علوم رفتاری در قرن بیستم است، یادگیری را وسیله رسیدن به پاداش یا رهایی از کیفر می‌داند.

همچنین در مورد مبانی رفتار انسان می‌توان به نظریات جان لاک^{۱۷} از متقدمان مکتب رفتارگرایی اشاره کرد. وی اعتقاد دارد که بچه هنگام تولد لوح سفیدی^{۱۸} است و محیط نقش‌های لازم را بر آن منعکس می‌کند. کیفیت رشد و تکامل شخص از پیش تعیین نشده است بلکه هر کسی زندگی را

قرار دارند. شکل‌گیری شیوه‌های رفتار به نقش محیط بستگی دارد و یادگیری را عامل اساسی رشد و تکامل انسانی می‌داند. از راه یادگیری و شرطی کردن می‌توان هر نوع رفتار را در انسان ایجاد کرد و رشد و گسترش داد. به عبارت دیگر واتسن که یک محیط گراست^۱ می‌گوید، توانایی‌ها، عادت‌ها و رفتار عمومی ما به راه‌ها و روش‌هایی بستگی دارد که محیط با ما عمل می‌کند، او منکر عوامل ارثی است. می‌گوید شما یک دوجین کودک سالم به من بدهید، من هر نوع متخصص، پزشک، حقوق‌دان، هنرمند از ایشان برای شما می‌سازم. ثورندایک^{۱۰} دیگر دانشمند علوم رفتاری است که یادگیری را بهترین عامل در رشد و تکامل می‌داند. او از جمله نخستین بنیانگذاران تئوری ارتباطی گرای^{۱۱} و در حقیقت اولین کسی است که تئوری سیستماتیک را عرضه نمود و اهمیت پاداش یا تقویت را در یادگیری مطرح ساخت و معتقد بود که کیفر و پاداش عامل‌های یادگیری می‌باشند. بدین معنا که فرد بین عملی که انجام می‌دهد (یاد می‌گیرد) و پاداشی که دریافت می‌کند و یا تنبیه می‌شود ارتباط برقرار می‌کند یعنی یاد می‌گیرد که عمل را انجام دهد تا پاداش بگیرد یا از انجام دادن عمل

9- Environmentalist

11- Associationism

13- Burrhus frederic skinner

15- Stimulus

17- John locke (۱۶۳۲-۱۷۰۴)

10- Edward lee thordike

14- New behaviorism

16- Response

18- Blank state

همانند لوح سفیدی آغاز می‌کند و به تدریج محیط در آن منعکس می‌شود و به آن شکل می‌دهد.^{۱۹} با توجه به این مطالب به نظر می‌رسد می‌توان بیان داشت که مکاتب مختلف مدیریت کلاسیک و دیدگاه‌های گوناگون این رشته نیز تحت تأثیر دیدگاه‌های فوق، مبانی رفتار انسان را در محیط جستجو می‌کند و این پیش فرض، از مکتب مدیریت کلاسیک و علمی که در جهت برقراری ارتباط بین میزان کار و پاداش مادی از طریق طرح‌های تکه کاری و پارچه کاری اقدام می‌نمود تا مکتب روابط انسانی و حتی مکتب سیستم‌های اجتماعی و مکتب مدیریت اقتضایی به عنوان مبانی رفتار انسان در نظر گرفته شود.

با التفات به بررسی این دو دیدگاه متفاوت در مورد مبانی رفتار انسان و این که اصولاً دیدگاه‌های مختلف دانشمندان، براساس بینش فلسفی و جهان شناختی حاکم بر آنها شکل گرفته است و علم به این مسأله که تفاوت در این دیدگاه‌ها، تفاوت در بینش‌ها و جهان شناسایی‌های مورد قبول این دانشمندان می‌باشد و جزءنگری مبتلا به این دیدگاه‌ها از جزءنگری و خرد بینی آبشخورهای فکری این دیدگاه‌ها، دربارہ تبیین رفتار انسان نشأت می‌گیرد و با علم به این مسأله که مهم‌ترین اثری که علوم کاربردی از دین می‌پذیرند، اثری است که از نظام ارزشی آن، حاصل می‌شود ... و

علوم انسانی کما بیش با مفاهیم ارزشی سروکار دارند و حتی بعضی از فلاسفه علوم، تخلیه علوم انسانی از بار ارزشی را غیر ممکن دانسته‌اند. اما به فرض امکان چنین کاری در علوم نظری، انجام آن در علوم و فنون کاربردی به هیچ وجه میسر نیست. زیرا گزینش یک سیستم افکاری چه در مورد فرد و چه در مورد خانواده یا گروه خاص اجتماعی و چه در مورد جامعه‌ای بزرگ، براساس نظام ارزشی خاصی که معین کننده اهداف و جهت بخش رفتارها باشد انجام می‌گیرد ...^{۲۰} بنابراین با استفاده از آیات قرآنی و احادیث و روایات معصومین (ع) به بررسی مبانی رفتار انسان از دیدگاه اسلام می‌پردازیم.

۳- دیدگاه اسلام در مورد مبانی رفتار انسان

دیدگاه اسلام در مورد رفتار انسان مبتنی بر مبانی اکتسابی (محیط) و غیر اکتسابی است. خداوند سبحان اساس و منشأ رفتار انسان را بر پایه شاکله که همان تعبیر قرآنی شخصیت است می‌داند. آنجا که می‌فرماید:

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا (سوره اسری آیه ۸۴)

بگو هر کسی بر شاکله خویش عمل می‌کند و خدای شما به کسی که راهش از هدایت بیشتری برخوردار است، داناتر است.

۱۹- موریس روشلن، تاریخ روانشناسی، ترجمه دکتر محمد حسین سروری، (تهران، کتاب زمان، ۱۳۵۳)، صص ۲۷ تا ۲۹

۲۰- نگرشی بر مدیریت در اسلام، مجموعه مقالات ارائه شده در چهارمین سمینار بین‌المللی مدیریت اسلامی، مقاله: تبیین مفهوم مدیریت اسلامی، نوشته

آیت‌الله مصباح یزدی صص ۲۲ و ۲۱

قرآن کریم در این آیه، عمل انسان را مبتنی بر چیزی می‌داند که آن را شاکله می‌نامند. شاکله از نظر لغوی دارای معانی مختلفی است. مفردات (کتاب لغت راغب اصفهانی) شاکله را از ماده شکل به معنای بستن پای چار پا، بیان کرده است و شکال به معنای همان بند و طنابی است که حیوان را با آن می‌بندند. شاکله به معنای خلق و خوی نیز آمده است و از آن جهت به خلق و خوی شاکله گفته می‌شود که انسان را مقید می‌کند و نمی‌گذارد در آنچه می‌خواهد آزاد باشد، بلکه او را وادار می‌سازد تا به مقتضای آن اخلاق رفتار کند.

در مجمع‌البیان شاکله به معنای طریقت و مذهب آمده است. از معانی دیگر شاکله، از ریشه شکل به معنای هیأت و ریخت است و نیز شاکله خود به معنای احتیاج و حاجت نیز آمده است به طوری که شکله به معنای حاجتی است که انسان را مقید می‌سازد.

در حدیث از امام صادق (ع) آمده است: عَنْ سَفِيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَدِيثٍ: وَالنِّيَّةُ أَفْضَلُ مِنَ الْعَمَلِ، الْأَوَانُ النِّيَّةُ هِيَ الْعَمَلُ، ثُمَّ تَلَا قَوْلَهُ تَعَالَى، (قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَأْنِهِ) يَعْنِي عَلَى نِيَّتِهِ^{۲۱} یعنی سفیان بن عیینة از امام صادق (ع) نقل می‌کند که ایشان در حدیثی فرمودند: نیت از عمل بهتر است و اساساً نیت خود عمل است و سپس این آیه را تلاوت فرمودند که بگو هر کسی بر شاکله

خود عمل می‌کند یعنی بر نیتش عمل می‌نماید. از ما حاصل معانی فوق می‌توان دریافت که شاکله دارای معانی زیر است:

- ۱- نیت ۲- خلق و خوی ۳- مذهب و طریق ۴- هیأت و ساخت

تمامی موارد فوق، زیر بنای رفتارهای انسان قرار می‌گیرند و شاکله بر تمامی معانی فوق تطبیق می‌کند. به عبارت دیگر شاکله عبارت است از: مجموع نیات، خلق و خوی، طریق و هیأت روانی انسان

۱- نیت

نیت در لغت به معنای قصد و عزم قلب آمده است و در اصطلاح به تصمیم آگاهانه برای انجام یک عمل اطلاق می‌شود.

از دیدگاه اسلامی بین نیت و عمل تفاوت وجود دارد. نیت امری است درونی و عمل ثمره و حاصل نیت است. امیرالمؤمنین (ع) در این باب چنین می‌فرماید: *النِّيَّةُ أَسَاسُ الْعَمَلِ* (نیت زیربنای عمل است)، و نیز: *الْأَعْمَالُ ثِمَارُ النِّيَّاتِ* (اعمال ثمره نیات هستند)^{۲۲}

بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که نیت یا انگیزه و تصور انجام یک عمل از انجام آن جداست. البته باید توجه داشت که از دیدگاه اسلام نیت بر عمل اصالت دارد. امام صادق (ع) در رابطه با نیت می‌فرماید: *الْأَوَانُ النِّيَّةُ هِيَ الْعَمَلُ* (همانا نیت همان

۲۱- وسایل الشیعه، جلد اول، ص ۲۶

۲۲- آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم یا مجموعه کلمات قصار حضرت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) ترجمه و نگارش محمد علی

انصاری، (تهران: علمی، بی تا)

عمل است) حجت اصالت نیت در مقابل عمل این است که امام (علیه السلام) علت دوام اهل جهنم را در جهنم و اهل بهشت را در بهشت، نیت آنان می‌داند.^{۲۳}

و به همین دلیل است که مولوی انسان را سراسر اندیشه و مابقی او را استخوان و ریشه می‌داند.

ای برادر تو همان اندیشه‌ای

مابقی خود استخوان و ریشه‌ای

گر بود اندیشه‌ات گل، گلشنی

ور بود خاری تو همیشه گلشنی^{۲۴}

نکته دقیق در رابطه با نیت این است که نیت چگونه شکل می‌گیرد؟ یعنی آیا تصور یک عمل با نیت آن عمل مساوی و برابر است؟ و یا نیت دارای مراتب و ویژگی‌های دیگری است که تنها با تصور نمی‌تواند شکل بگیرد. با دقت در این مطلب درمی‌یابیم که قصد انجام یک عمل تنها با یک تخیل و یا تصور امکان‌پذیر نیست. قصد برای انجام یک عمل و بروز یک رفتار، از ساختن هیأت روانی خاص هر فرد حاصل می‌شود. نیت انجام یک قتل از بسیاری از انسان‌های معمولی هرگز صادر نمی‌شود و یا اینکه در مورد معصومین (ع) گفته می‌شود که اینها حتی فکر گناه را هم نکرده‌اند (نیت گناه) این نکته حداقل حاکی از این

مطلب است که نیت یک عمل تنها با تصور آن عمل برابر نیست. نیت خود محصول هیأت و ترکیب روانی خاص یک انسان است. علامه مجلسی در بحارالانوار، در رابطه با این روایت که نیت مؤمن از عمل او بهتر است، چنین می‌فرماید: «بدان اشکالاتی که از این روایت حاصل شده به دلیل عدم درک درست معنی نیت است که توهم شده است. نیت عبارت است از تصور غرض و غایت و منظور داده آن در خاطر و قلب در حالی که اگر این مطلب به درستی درک شود خواهی دریافت که تصحیح نیت یکی از سخت‌ترین اعمال است و آن تابعی است از حالتی که نفس به آن متصف است و کمال اعمال و قبول آنها و برتری آنها منوط و وابسته به آن حالت است و تصحیح این حالت ممکن نیست مگر به خارج نمودن حب دنیا و فخر آن و عزت آن از قلب، از طریق ریاضت‌های سخت و تفکرات درست و مجاهدتهای بسیار^{۲۵}»

بدین ترتیب نباید نیت را با تصور صرف مساوی دانست. نیت‌ها خود محصول هیأت‌های روانی و یا به قول علامه مجلسی حالت‌های نفسانی هستند، که بسیاری از عناصر آنها از حیطه تصورات و تفکرات انسان خارج است. تصحیح و تغییر این هیأت و حالت باید از طریق ریاضت‌های سخت و تفکرات بسیار دقیق و صحیح و همچنین تلاش‌ها و مجاهدت‌های فراوان انجام گیرد.

۲۳- ای جعفر محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ترجمه و شرح سید جواد مصطفوی (تهران: علمیه اسلامیة) جلد دوم ص ۸۵

۲۴- مولانا جلال الدین بلخی، کلیات مثنوی، ص ۱۱۸، سطر ۱۰ و ۹

۲۵- بحارالانوار، علامه مجلسی، جلد ۷۰، ص ۱۹۳

۲- خلق و خوئی

زندگی او وجود دارند، مانند آداب و سنن و رسوم و عادت‌های تقلیدی. این عوامل انسان را به موافقت خود دعوت کرده و از هر کاری که با آنها سازگار است یا نیست باز می‌دارد. زمانی نمی‌گذرد که این عوامل، تصور ذهنی ثانویه‌ای را ایجاد می‌کنند که این تصور موجب تطابق اعمال آدمی بر اوضاع و احوال محیطی که انسان بدان انس یافته است می‌گردد.^{۲۸}

یکی دیگر از معانی شاکله خلق و خوئی است. خلق و خوئی عبارت است از مجموعه صفات روانی انسان که معمولاً در ارتباطات او با اشیا و اشخاص، بروز و ظهور پیدا می‌کند. حکما و دانشمندان اسلامی معمولاً خلق و خوئی را محصول دو عامل می‌دانند:^{۲۶} الف - مزاج و ترکیب بدنی که خود محصول وراثت است.

ب - اوضاع و احوال محیطی

۳- مذهب و طریق
مذهب به معنای راه و محل رفتن است و در اصطلاح به آیین و دین آدمی نیز مذهب گفته می‌شود. به عبارت جامع‌تر، به روش و برنامه‌ای که یک فرد در زندگی خود پیشه کرده و جهان و آینده و گذشته را بر اساس آن تفسیر می‌کند، مذهب گفته می‌شود. معمولاً دین انسان بر اساس آموزش‌های محیطی و القائات اجتماعی شکل می‌گیرد یعنی محیط در این زمینه مؤثر است اما پذیرش این آموزش‌ها بدون وجود زمینه‌های مناسب روانی ممکن نیست. از دیدگاه اسلام دین انسان‌ها اساساً بر مبنای نیازهای فطری انسان شکل می‌گیرد و این چیزی است که طلب و خواست او در سرنوشت و نهاد انسان نهفته است.^{۲۹} فطرت ساخت روانی اولیه‌ای را در اختیار انسان می‌گذارد تا در برخورد

در این رابطه علامه طباطبایی (ره) در تفسیر المیزان در ذیل تفسیر مفهوم شاکله چنین می‌فرماید: بین ویژگی‌های روانی و ویژگی‌های جسمانی انسان رابطه خاصی وجود دارد. برخی از مزاج‌ها، سریع‌تر عصبانی شده و میل به انتقام و پرخاشگری در آن‌ها وجود دارد. در برخی از مزاج‌ها نیز میل به غذا و جفت زودتر فوران کرده و شدت می‌یابد، مانند این موارد، به گونه‌ای که نفس با کوچک‌ترین عامل به طرف مقتضیات طبع خود کشیده شده و تحریک می‌شود.^{۲۷} و نیز می‌فرماید: تا به اینجا به نوعی ارتباط که میان اعمال و اخلاق و ویژگی‌های ذاتی وجود دارد اشاره شد. در این میان نوع دیگری از ارتباط وجود دارد و آن عبارت است از ارتباط بین اعمال و ملکات و بین اوضاع و احوال و عوامل خارج از ذات آدمی که در محیط و جو

۲۶- علی اصغر احمدی، روانشناسی شخصیت از دیدگاه اسلامی، (تهران: امیرکبیر، چاپ سوم، ۱۳۷۴) ص ۱۷

۲۷- علامه محمد حسین طباطبایی، تفسیر المیزان (تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۷ هجری قمری) ص ۳ و ۲

۲۸- علامه محمد حسین طباطبایی، تفسیر المیزان (تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۷ هجری قمری) جلد ۱۳ ص ۲۰۴

۲۹- استاد شهید مطهری، فطرت

گناه و چه ثواب مورد رسیدگی قرار می‌گیرد و هر کس به سزای اعمال خود می‌رسد^{۳۰} این اعتقاد دینی بر روی شا کله فرد و مآلاً رفتار و اعمال او تأثیر می‌گذارد.

حال که جزئیات اصلی و مؤثر بر شا کله را مورد بحث قرار دادیم به بررسی عوامل مؤثر بر این جزئیات که خود به گونه‌ای بر شا کله تأثیر می‌گذارند می‌پردازیم.

فطرت

فطرت از ریشه فطر به معنای شکاف و شکافتنی و اختراع و انشا کردن است معنی دیگری هم برای آن آورده‌اند مانند^{۳۱}:

- خلقت اولیه هر موجود

- طبیعت سالم هر چیز که هنوز آلوده نشده

در قرآن کریم ترکیبات مختلف از فطر به کار گرفته شده است و جمع‌بندی آیات قرآنی که از فعل فطر به معنای خلق استفاده کرده است، چنین برمی‌آید که خداوند متعال فطر را تنها در مورد خلقت اشیایی خاص به کار برده است موجوداتی را که قرآن برای خلقت آنها از ریشه فطر استفاده کرده عبارتند از:

۱- آسمانها و زمین (فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)

۲- انسان (فَطَرَ النَّاسَ)

اما به صورت فطرت تنها در یک آیه آمده که در مورد انسان است و اینکه این فطرت دین خداست.

با محرک‌های محیطی به شکل انفعالی صرف پذیرنده تمام آنها نباشد. به این ترتیب دین براساس هیأت و ساخت اولیه روانی انسانی (فطرت) شکل گرفته و به سهم خود موجب پیدایش ساخت و هیأت روانی خاصی می‌شود که انسان را وادار به عمل خاصی می‌کند.

و از سوی دیگر فرد مسلمان براساس اعتقادات دینی، عالم را محضر خدا می‌داند و پروردگار را بر کلیه اعمال و حرکات خویش بینا و شنوا. بر مبنای این دینداری و اعتقاد که خدا را حاکم مطلق می‌داند سایه پررنگ نظارت و کنترل الهی را بر اعمال و رفتار خویش احساس می‌نماید و او می‌داند که خداوند می‌فرماید:

«سخنی جاری نمی‌شود مگر اینکه رقیب و عتید می‌نویسند»

سوره ق آیه ۱۸

و اینکه اگر به اندازه ذره‌ای کار نیک نماید پاداش خواهد دید و حتی به اندازه ذره‌ای مرتکب کار زشت شد جزا خواهد دید (اشاره به آیات ۷ و ۸ سوره زلزله)

خدا نظارت مطلق بر کلیه اعمال و حرکات فرد و افراد دارد و هر مسلمانی قبل از هر چیز و هر کس بر این اعتقاد است که رفتار و اعمال و حتی نیت او در زیر ذره بین نظارت الهی قرار دارد و کوچک‌ترین خطا یا ثواب او ثبت و ضبط می‌گردد و چنانچه در این جهان به پاداش یا مجازات اعمال فرا نرسد، در سرای باقی و ابدی کلیه اعمال او چه

۳۰- دکتر عبدالله جاسبی، مقاله: نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی ص ۳

۳۱- علی اصغر احمدی، روانشناسی شخصیت از دیدگاه اسلامی، ص ۹۷

ذات پاک خداوند وجود دارد. این مطلب در روانشناسی، در عرفان و در ادیان به خصوص در دین مبین اسلام مورد تأیید است... وجود فطرت خداگرایی در انسان از یک سو به همه فطریات و شناخت‌ها و رفتارهای وی جهت والای فقهی می‌دهد و از سوی دیگر او را موجودی والا، ممتاز، هدفدار و جهت‌دار معرفی می‌کند.^{۳۳}

اختیار

خلق و خوی انسان از یک سو محصول وراثت و محیط انسان است و از سوی دیگر تحت تأثیر عامل سومی به نام اختیار می‌باشد. از نقطه نظر دیدگاه اسلام تنها وراثت و محیط عامل تعیین‌کننده رفتار انسان نیست بلکه انسان در ارتباط با پیرامون خود و اعمال و رفتار خود دارای اختیار است. اختیار در آفرینش و در سرشت انسان است و اساس هرگونه تکلیف‌پذیری است. فرستادن پیامبران و دعوت از بشر به پذیرش پیام ایشان، جز با قبول اختیار بشر توجیه‌پذیر نیست. براساس بینش اسلامی، در انسان این خصیصه است که یکایک خواسته‌های خود را از روی علم و آگاهی، به دقت بررسی کند و به دقت تصمیم بگیرد که یکی از دو یا چند شق را انجام بدهد یا انجام ندهد و حتی بعد از آن هم که به کار می‌پردازد، از آغاز تا پایان کار، هر لحظه می‌تواند آنرا ادامه دهد و یا متوقف سازد.^{۳۴}

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَیْمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا یَعْلَمُونَ
سوره روم آیه ۳۰

روی خود را متوجه آیین خالص پروردگار کن این فطرتی است که خداوند انسانها را بر آن آفریده دگرگونی در آفرینش خدا نیست. این است دین و آیین محکم و استوار ولی اکثر مردم نمی‌دانند.

بنابراین اگر ما برای انسان در اصل خلقت یک سری ویژگی‌ها قایل بشویم، این ویژگی‌ها همان فطرت‌اند. پس فطرت ساخت وجودی انسان است، ساختی که در همه انسان‌ها واحد است و به همین جهت هم می‌گویند انسانها بر فطرت واحد آفریده شده‌اند. خداوند در سوره اعراف آیه ۱۷۲ و شمس آیه ۸ و روم آیه ۴۳ بر فطرت خداشناسی انسان توجه دارد. این آیات و احادیثی که در توضیح آنها آمده است حکایت از آن دارد که خداوند در وجود انسان فطرت خداشناسی را نهاده است و همه انسانها در ذات خود موحد و خداشناس هستند آنچه که آنها را به پرستش غیرخدا و سقوط به پرتگاه مادی کشانده است پرده‌ها و اوهامی است که روی فطرت پاک آدمی را می‌گیرد و او را از اصالت خویشتن خویش غافل می‌کند.^{۳۲}

برای تبیین اینکه فطرت از این دیدگاه یکی از مبانی رفتار انسانها است توضیح این مسأله لازم به نظر می‌رسد که خداگرایی فطری به این معناست که در انسان نوعی گرایش و شناخت غیراکتسابی نسبت به

۳۲- دکتر عبدالله جاسبی، مقاله انسان از نظر اسلام

۳۳- طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران

۳۴- طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران مصوب شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش خرداد ۶۷

لازم به ذکر است که تعریف محیط به طریق فوق تعریفی دقیق و جامع نیست. دلایل متعددی وجود دارد که نشان می‌دهد که حداقل برای انسان محیط تنها مجموعه عوامل خارجی نیست بلکه در مورد آدمی محیط مفهومی دیگر به خود می‌گیرد و مفهومی درونی می‌یابد از جمله این ادله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد^{۳۵}:

اول: در مقابل محرک‌های واحدی همچون محرک‌های ترسناک، شغف انگیز و ... افراد مختلف واکنش‌های متفاوت نشان می‌دهند. در چنین شرایطی محرک واحد است لکن تفاوت‌های افراد در اثر طرز تلقی آنان از این محرک واحد است و طرز تلقی آنان نیز امری درونی است.

دوم: محرک واحد را برخی از افراد درک می‌کنند و برخی دیگر درک نمی‌کنند. این نکته در آنچه که در زبان برخی از احادیث به معرفت معروف است تجلی نام دارد. اهل معرفت در جهان چیزهایی را می‌بینند که غیر اهل معرفت اساساً آنها را نمی‌بینند.

برگ، دوختان سبزه در نظر هوشیار

هر ورقش دفترست معرفت کسردگار

در اصطلاح قرآن کسانی که ظرایف عالم هستی را درک نمی‌کنند کوران و کران نامیده شده‌اند و این نکته در اثر محیط نیست، بلکه ناشی از عالم درون فرد است.

إِنَّ شَرَّ النَّوَابِ عِنْدَ اللَّهِ الْعُمَمُ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَقْلِقُونَ

سوره انفال آیه ۲۲

بدترین جنبندگان نزد خداوند کرها و لالهایی هستند که

از دیدگاه اسلام انسان برای انجام بسیاری از رفتارهای خود دارای اختیارات است یعنی تنها محیط و وراثت عامل تکوین و تبیین رفتار نیست. خداوند سبحان در قرآن کریم سوره اسرا آیه ۷ می‌فرماید:

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا

(بدانید که) اگر نیکی و احسان کردید به خود

کرده‌اید و اگر بدی و ستم کردید باز به خود کرده‌اید

و همچنین در سوره عنکبوت آیه ۴۰ می‌فرماید:

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْظِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

(هرگز) خدا به آنها ستم نکند، ولی آنها چنان بودند که به خودشان ستم کردند.

و در سوره صف آیه ۵ می‌فرماید.

فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ

هنگامی که (از حق) روی برگردانیدند خداوند

دل‌های آنها را برگردانید

می‌توان این چنین استفاده نمود که خلق و خوی انسان از یک سو محصول وراثت و محیط انسان است و از سوی دیگر تحت تأثیر عامل سومی به نام اختیار می‌باشد. این مجموعه دست به دست هم داده هیأت و حالت نفسانی انسان را می‌سازد.

محیط

محیط در لغت چیزی است که هر موجودی از جمله موجود زنده را احاطه می‌کند. به‌طور کلی عوامل و نیروهای جانبی از فرد که می‌توانند در رفتار مؤثر واقع شود را می‌توان محیط نامید لیکن

۳۵- روانشناسی شخصیت از دیدگاه اسلامی، همان منبع ص ۸۱

تعقل نمی‌کنند

در این آیه خداوند به طرز زیبایی در ارتباط با محیط، قدرت تعقل را عامل شنیدن و دیدن می‌داند و همچنین خداوند در سوره اعراف آیه ۱۷۹ می‌فرماید:

لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا

قلب دارند و با آن نمی‌فهمند، چشم دارند و با آن نمی‌بینند و گوش دارند و با آن نمی‌شنوند.

و باز در تعبیری بسیار گویا و شیوا در سوره حج آیه ۴۶ می‌فرماید:

فَسَاءَ مَا يَحْكُمُونَ لَهَا لَئِن لَّمْ يَاسْمِعْهَا أَتَىٰ لَهَا بَصِيرًا وَكَانَ عَنِ النَّاسِ أَعْمَىٰ

پس این چشم‌ها کور نیستند بلکه دل‌هایی که در سینه‌ها هستند کورند.

سوم: جهان در کل یک چیز است ولی افراد دارای جهان بینی‌های مختلف هستند و هر یک از این جهان واحد تلقی خاص خود را دارند. این جهان فیزیکی است که به شهر کوران آورده‌اند هر کس آن را به گونه‌ای خاص می‌بیند، در اینجا نیز آیا جهان چندگانه است؟ یا عالم درون انسان‌ها؟

بنا به دلایل فوق، محیط برای انسان امری خارجی نیست بلکه امری است درونی. انسان با محیط به گونه‌ای در ارتباط قرار می‌گیرد که آن را تلقی می‌کند. در واقع جهان انسان در درون اوست. در کلام امیرالمؤمنین علی (ع) ارتباط بین درون انسان و محیط به شکل زیبایی تعبیر گشته است.

أَتْرَقَمَ أَتَكَ جِزْمَ صَفِيرٍ

وَفِيكَ انطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ

آیا می‌پنداری که تو جرم کوچکی هستی؟ در حالی که در درون تو عالم بزرگ‌تر نهفته است.

این بیان انسان را موجودی می‌داند که عالم اکبر را در درون خود دارد. انطباق انسان بسته به محیطی است که در درون خود دارد. هر کس با جهان و محیط به گونه‌ای انطباق پیدا می‌کند که آن را در درون خود ساخته است. قرآن کریم این امر را با تمثیلی بسیار زیبا چنین بیان می‌فرماید:

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَمْعَرُونَ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَنْبَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مِّنْهُمْ

سوره حجر آیات ۱۴-۱۵

و اگر ما بر این کافران دری از آسمان بگشاییم تا در آن عروج کنند باز هم (به انکار تو) خواهند گفت چشمان ما فرو بسته شده (چشمان ما خطا می‌کنند) و ما سحر و جادو زده گشته‌ایم. قرآن کریم با این بیان نشان می‌دهد که بسیاری از انسانها جهان را آن گونه‌ای که هست نمی‌بینند بلکه آنگونه که خود می‌خواهند آن را درمی‌یابند. البته می‌بایست توجه نماییم که قرآن کریم محرک‌های محیطی را بر انسان نادیده نمی‌انگارد. در سوره نحل آیه ۷۸ می‌فرماید:

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

و خداوند بیرون آورد شما را از شکم مادرانتان در حالی که چیزی نمی‌دانستید و قرار داد برای شما گوش و چشم‌ها و قلبها شاید که سپاس بگذارید.

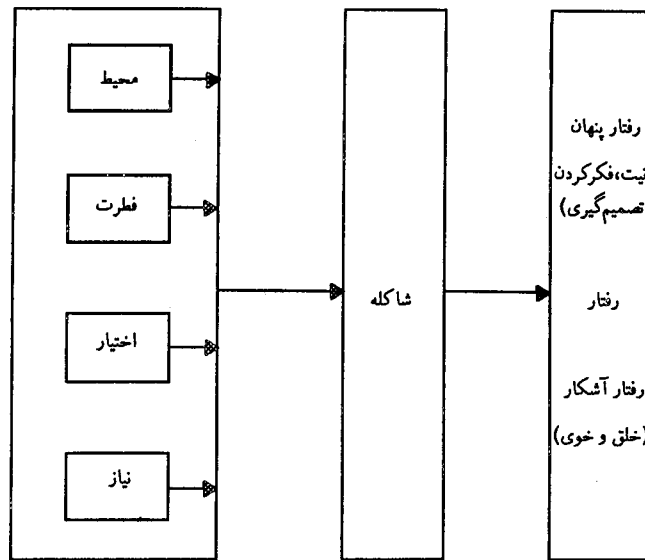
این آیه مبارکه دلالت بر این نکته دارد که انسان اگر از وسایل ارتباطی مهم خود با محیط یعنی شنوایی و بینایی استفاده نکند و در نهایت پیام‌های

اخذ شده توسط این دو حس را به کمک قلب درک نکند باز مانند روز تولد خویش چیزی نخواهد دانست و رشدی نخواهد کرد. در اینجا نیز می‌بینیم که در ارتباط با محیط قلب به‌عنوان یک عامل درونی یا به تعبیر قرآنی قُواد در نحوه استفاده و ارتباط با محرک‌های محیطی تأثیر اساسی دارد.

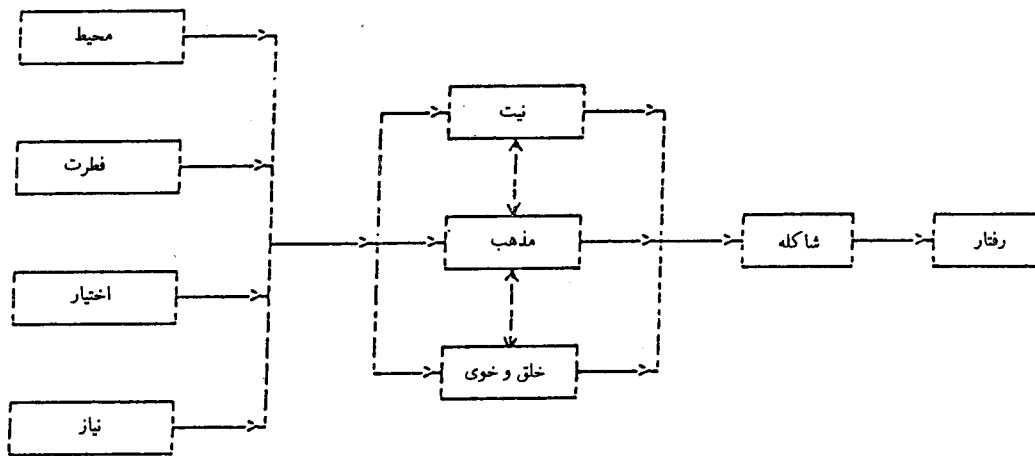
نتیجه‌گیری

با بررسی دیدگاه‌های مختلف در مورد مبانی رفتار انسان خرد نگری و خردبینی دیدگاه‌های مختلف را مشاهده نمودیم. گروهی که تنها به بررسی عوامل غیراکتسابی به‌عنوان موجد رفتار نظر داشته‌اند و گروهی دیگر که به عوامل محیطی و اکتسابی در تبیین رفتار انسان چشم دوخته بودند، هر کدام تنها بخش‌هایی از رفتار و مبانی آن را در انسان مورد توجه قرار می‌دهند. با بررسی دیدگاه اسلام در مورد مبانی رفتار انسان مشخص گردید که رفتار انسان براساس شاکیه هر فرد صورت می‌گیرد و این شاکیه متأثر از نیت، مذهب و خلق و خوی اوست و این عوامل خود تأثیر گرفته از اختیار، محیط و نیازهای انسان می‌باشد. مطالب ارایه شده در مقاله را می‌توان به‌طور خلاصه و در یک مدل بیان داشت. در این مدل نیت، مذهب و خلق و خوی انسانی بر همدیگر به‌عنوان سه عامل اصلی تأثیر می‌گذارد. نیت به معنای قصد و عزم قلب و به

مفهوم تصمیم آگاهانه برای انجام یک عمل از خلق و خوی و مجموعه صفات روانی فرد و از مذهب که فرد به‌عنوان روش و برنامه برای زندگی خود پیشه کرده و جهان و آینده و گذشته و در یک کلام هستی را براساس آن تفسیر می‌کند تأثیر می‌گیرد و بر آن تأثیر می‌گذارد. این سه عامل که از ما حاصل مبانی مختلف شاکیه مستفاد گردیده خود متأثر از عواملی است که به‌عنوان محیط، فطرت، اختیار و نیاز در مدل مطروحه مشخص گردیده است. محیط فرد چه محیط درونی و چه محیط بیرونی یعنی آنچه که به طرز تلقی فرد از پیرامون خود مربوط می‌گردد و چه آنچه فرد را احاطه کرده، بر روی نیت و تصمیم آگاهانه فرد و راه روش و مذهب فرد و خلق و خوی و ساختار روحی و روانی او مؤثر است. فطرت به مثابه خلقت اولیه هر موجود و طبیعت سالم و نیالوده وجود انسان، بر قصد و عزم قلب او تأثیر می‌گذارد. مذهب بر مبانی فطرت انسان شکل می‌گیرد و بر خلق و خوی او مؤثر واقع می‌شود. اختیار و نیاز آدمی نیز بر روی عوامل مؤثر بر شاکیه که خود موجد رفتار انسانی است اثر گذار است. این مدل و بررسی نشان می‌دهد که تحلیل رفتار انسان از دیدگاه اسلام تحلیلی جامع‌تر، عمیق‌تر و در عین حال ملموس‌تر نسبت به دیدگاه‌های متضاد و مختلف تفسیر و تحلیل و ریشه‌یابی رفتار انسان می‌باشد.

مدل مبانی رفتار انسان از دیدگاه اسلام

مدل مبانی رفتار انسان از دیدگاه اسلام

فهرست منابع و مآخذ

الف - عربی

۱- قرآن مجید

ب - فارسی

- ۱- اصول کافی، نوشته: ابن جعفر محمد بن یعقوب کلینی، ترجمه و شرح دکتر سید جواد مصطفوی (تهران: علمیه اسلامیة) جلد ۲
- ۲- بحار الانوار، علامه مجلسی، جلد ۷۰
- ۳- تاریخ روانشناسی، نوشته موريس روشن، ترجمه دکتر محمد حسین سروری (تهران: کتاب زمان، ۱۳۵۳)
- ۴- تفسیر المیزان، نوشته: علامه سید محمد حسین طباطبایی، ترجمه گروهی از مترجمان (قم: مؤسسه مطبوعات دارالعلم، ۱۳۴۶)
- ۵- تعلیم و تربیت اسلامی، نوشته: دکتر علی شریعتمداری (تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۷)
- ۶- روانشناسی رشد، نوشته: جعفر شعاری نژاد (تهران: مؤسسه اطلاعات، ۱۳۷۰)
- ۷- روانشناسی شخصیت از دیدگاه اسلامی، نوشته علی اصغر احمدی (تهران: امیرکبیر، چاپ سوم، ۱۳۷۴)
- ۸- طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران مصوب شورای تفسیر بنیادی نظام آموزش و پرورش خرداد ۱۳۶۷.
- ۹- غررالحکم و دررالکلم یا مجموعه کلمات قصار حضرت امیرالمومنین علی بن ابی طالب (ع) ترجمه و نگارش محمد علی انصاری (تهران علمی، بیتا)
- ۱۰- فطرت، نوشته: استاد شهید مرتضی مطهری (قم: صدرا)
- ۱۱- کلیات مثنوی، مولانا جلال‌الدین بلخی
- ۱۲- مجمع البیان فی تفسیر القرآن، نوشته: شیخ بن الحسن طبرسی (شرکت المعارف الاسلامیه، بی تا)
- ۱۳- مدیریت رفتار سازمانی، نوشته: استیفن . بی. رایینر، ترجمه علی پارسایان و محمد علی اعرابی (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۷۴)
- ۱۴- مفردات الفاظ قرآن فی غریب القرآن، نوشته: راغب اصفهانی
- ۱۵- مقاله انسان از نظر اسلام، نوشته دکتر عبدالله جاسسی، مجله اقتصاد و مدیریت
- ۱۶- مقاله نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی، نوشته دکتر عبدالله جاسسی، مجله اقتصاد و مدیریت
- ۱۷- منظومه آیت الله هادی سبزواری
- ۱۸- نظریه‌های مربوط به شخصیت - علی اکبر سیاسی (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۷)
- ۱۹- نگرشی بر مدیریت در اسلام، مجموعه مقالات ارایه شده در چهارمین سمینار بین‌المللی مدیریت اسلامی، نوشته: جمعی از دانشمندان و علما (تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی، ۱۳۷۲)
- ۲۰- وسایل الشیعه